

Közös gyökerek — messzire hajló ágak

A határainkon túl élő magyarság iránti érdeklődés talán sohasem volt még olyan méretű, mint napjainkban. A közép-európai történelem új fejezetének íródása fokozza figyelmünket, törődésünket, feltűnésünket és reményeinket irántuk, az anyanyelvet határain kívül élők iránt — akiről valójában (ne szégyelljük bevalani) sajnálatosan keveset tudunk. Résztben, mert az idősebbekben róluk a két világháború között terjesztett megtevésztő, hamis képzetek pisálólaknak csak fel; másrészt mert az utóbbi negyvenöt esztendőben a közép- és ifjabb generáció igen-igen kevés ismeretű juthatott róluk a különböző szintű iskoláinkban; s talán azért is, mert a magyar etnográfiai irodalom mind ez ideig adós volt egy őket bemutatató, hozzánk közelebb hozó összefoglaló könyvvel, amiből ismereteinket bővíthettük volna.

Adósságainkat végre próbálhatjuk törleszteni. A Magyar Néprajzi Társaság születésének a közelmúltban ünnepelt 100. évfordulója alkalmából kiadott (a *Gondolat Kiadó* jóvoltából és a *Művelődési Minisztérium* anyagi támogatásával) a forrásmunka: **Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza** című könyve.

Amit szerzője a következő gondolatokkal indított — remélhetően széles körű érdeklődéssel kísért — útjára: „Vannak népek, melyeknek tekintélyes része valamilyen oknál fogva kívül rekedt az anyanyelvi határain. Ilyen sors jutott a magyarságnak is: csaknem egyharmada él kisebbségben, zömmel a szomszédos országokban. Ezek a magyarok új hazájuk állampolgárai, ugyanakkor műveltségük, irodalmuk, művészetük szerves része az egy tőről fakadó egyetemes magyar kultúrának. Ha pedig közősek a gyökerek, ismerni illik a messzire kihajló ágakat is. Ezt az ismeretét kívánja elősegíteni ez a kötet, amely vázlatos áttekintést nyújt a szomszédos országokban — elsősorban a falvakban — élő magyarok gazdag, változatos népi műveltségéről.”

Öt ország — Románia, Jugoszlávia, Ausztria, Csehszlovákia és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság — magyar kisebbségének néprajzi kaleidoszkópja a több mint négyszáz oldalas kötet, ami *önálló kis egységekké foglalva mutatja be a legfontosabb magyar néprajzi csoportokat* a Királyhágón inneni területeken élőkől a kárpát-ukrajnaiakig. Úgy, hogy Balassa Iván a legfontosabb táji, etnikai csoportok jellemző sajátosságait igyekszik velünk megismertetni — a teljeség igénye nélkül; de úgyvel arra, hogy felhívja a figyelmet azokra a néprajzi forrásmunkákra, amelyekből tudásanyagunkat teljesebbé tehetjük. Elsősorban az utóbbi száz esztendő jellegzetességeit írja le, mutatja be (bőszéggel idézve hazai és külföldön megjelent néprajzi gyűjtésekből, publikációkból). Megállapítva könyve utószavában, hogy „Ez azt jelenti, hogy a felvázolt népi műveltségbeli vonások egy jelentős része már nem

él, elszürkült, nem gyakorolják, és csak az emlékeztet szintjén található meg. Tehát azt a színes képet, amit itt az olvasó elé tártam, sok esetben nem mint élő valóságot, hanem mint történelmet kell felfogni.”

Ebből a történelemből, s az ezt bemutató összefoglaló műből azonban az is kiderül, hogy az említett öt országban élő magyarok máig mennyire kötődnek anyanyelvükhöz, népművészetükhöz és szokásaikhoz; mert ezt tartják etnikai megmaradásuk, magyarságuk (s nem magyarkodásuk!) alapjainak. Kultúrájuk több archaikus elemet hordoz napjainkban is, bizonyosságként a népművészetekhez tartozás eltérhetetlen gyökereinek. S annak, hogy a magyar népi kultúra alaprétege egysége — az elkülönültség, a szomszéd népekkel való kontaktus hatásainak, az eltérő fejlődési sajátosságoknak dacára. Ugyanakkor a változatok sokasága színesíti. Ezt tükrözi Balassa Iván könyve, ami a legjellemzőbb etnikai jegyeket sorakoztatja fel. Legnagyobb gondot fordítva a területi nagysága s az ott élő magyarok lélekszáma által indokoltan Erdélyre és a székelysége. A kötetben a rájuk vonatkozó fejezetek a legter-

jedelmesebbek, leggazdagabbak. Színesen mutatják föl történetüket, földrajzi, gazdasági adottságaikat; életmódjuk és szokásaik hagyományait; lakási, foglalkozási, öltözködési, népzenei és táncos kultúrájukat. Hogy a csodálatosan faragott székelykapukon belépve a népművészet tarka szőnyegén lépdelhessünk a balladák világába... Aminek misztikumát a tárgyi néprajza és a néplélekre vonatkozó ismeretek gazdag tárházával oldja.

Ebbe a tárházba belépni, ezt a könyvet elolvasni — úgy vélem — *alapvetően fontos mindenki számára, aki valóságos képet akar kapni a határainkon túl élő magyarságról.* Mert bár etnográfusi szakmai szempontú elemzések szerint vitákra adhat okot e munka metodikájának egynemely vonatkozása, az elévülhetetlen érdeme, hogy hiánypótló. Mondhatnánk kiegészítő kötet a magyar néprajz eddig megjelent, összefoglaló áttekintést adni próbáló munkáihoz. — S mindenképpen nélkülözhetetlen előtanulmány, ha úgy tetszik, útkönyv mindazok számára, akik igaz magyarsággal fordulnak az anyaországon kívül élők felé.

SZABÓ MAGDOLNA

Állóvizeink tudósa

Hittel hiszek a tudás erejében, osztom azoknak a nézetét, akik azt állítják, hogy a világ csak a műszaki-tudományos haladás révén mehet előre, és ezen a sztrádon nekünk, magyaroknak is vannak kitaposott, de járatlan útjaink is. Most, az általános emberi haladást tekintve, elsősorban a természet- és műszaki tudományokra gondoljunk. Azokra a műszaki-tudományos együttműködésekre, mint a biotechnológia, amely szabályai szerint a leggondosabban ötvözi magában a kutatás és a gyakorlat egységét, pregnáns megjelenését, meg a mi szerény viszonyaink között is. Ahhoz viszont, hogy az alaputatásoknak ilyen jelentős megjelenése szemünk láttára is érvényesüljenek, számos előbbi elméleti megállapításra is szükségünk volt.

Igyekeztünk mindig volt, és ezt a kijelentést húzza alá az a tény, hogy a hidrobiológiának (az édesvizekkel foglalkozó ökológiai tudományágnak) voltak és vannak jeles kutatói hazánkban. Ez a tudományág azért is fontos számunkra, mert felhasználja a vizekről nyerhető földrajzi, meteorológiai, fizikai és kémiai ismereteket.

E tudományágnak volt jeles kutatója és alkotó tudósa *Varga Lajos* akadémikus, aki 100 éve, 1890. január 26-án született Dészánán, Erdélyben. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd a nagynevű *Ápáthy István* professzor mellett volt gyakornok, 1914-ig. Részt vett az első világháborúban, és ennek befejeztével a soproni honvéd főreáliskolában tanított. Ezután Szegeden helyezkedett el, és az itteni egyetemen magántanárként minősítették, a hidrobiológia tárgyköréből. Tudományos eredményeinek elismeréseképpen a szegedi tudományegyetem 1938-ban címzetes rendkívüli egyetemi tanárrá nevezte ki. Ezt az elismerést munkásságáért érte el, korát megelőző ökológiai megállapításaiért, elsődlegesen a vízianyagforgalomban.

pitásaiért, elsődlegesen a vízianyagforgalomban.

Varga Lajos elsősorban a kerekesszékkel érdekelte, és tématerülete elkísérte a szegedi tiszai kubikgödöröktől a Fertő-tó-limnológiáig. Közben ezeknek az állóvizeknek fizikai és kémiai változásait is vizsgálta, az éves változások függvényeiben. Ilyen és hasonló kérdéseket tekintve sokat törődött legnagyobb tavainkkal, közté a Balatonnal is, valamint a Fehér-tóval, amely akkor még eredeti szépségében, a beretzk-péteri naturáliában mutatkozott.

A Szegedről már jelentős eredményeket felmutató tudós, *Varga Lajos*, az MTA levelező tagja 1940-ben Kolozsvárra távozott, majd a második világháborút követő sorsváltatás után, 1957-től az MTA *Talajbiológiai Kutató Laboratóriumának* volt igazgatója, Sopronban, de egyidejűleg az *Erdőmérnöki Főiskola Termőhelyismereti Tanszékének* is volt kiemelt kutatója. 1949-től kezdve immár az Akadémiának rendes tagja. Székfoglaló beszédeiben a Balaton vízi lebegő állatkáival, majd más állóvizek limnológiai kérdéseivel foglalkozott, miközben számos ökológiai kérdést tárt fel, a vízi anyagforgalomban. Ugyanakkor számos, ma is helytálló megállapítást tett a *talajok mikro- és mezofaunájának* kutatási területeiről is. Foglalkozott a Kis-Balaton nyári kerekesszékkel, a Balatonba ömlő vizek biológiájával, az alföldi szikes talajok mikrofaunájával, valamint a Baja környéki vizekkel.

Varga Lajos a nemzetközi irodalomban is közvélemény nagyobbra becsülte, mint a hazai „hivataltal” elismerés. Itthon alig vették észre, de ez alkotói kedvét alig befolyásolta. Hivatott kutatónak tartotta magát, és élet-, valamint munkacéljaiért munkált egész életében, amely Sopronban, 1963. május 10-én ért véget.

BÁTYAIJENŐ

LÁTOD?

Látványéhség

Mi tagadás: félelem bujkál bennem. Mostanában ugyanis kit érdekelnek a kulturális, esztétikai és művészeti jellegű írások? Pedig e most induló sorozattal ezeken a területeken szeretnék kalandozni. Pontosabban: társadalom és kultúra, élet és művészet időszerű hazai és helyi kérdéseiről akarok beszélni. Ezen belül pedig főként a tárgy- és környezetkultúráról. Mégis: amíg rohamosan emelkednek az árak, amíg súlyos anyagi, gazdasági bajokkal küszködünk, addig a humán kultúra képviselői óhatatlanul elbizonytalanodnak. Amolyan felesleges, luxus embereknek érzik magukat. Akik nemigen szólhatnak bele érdemlegesen e sorsfordító idők disszonáns párbeszédeibe.

Noha nekünk is lenne néhány meggondolandó észrevételünk. Miért gondolják még oly sokan például, hogy a kultúra, a kulturáltság valamiféle luxus? Aminek csak távoli köze lehet a hűsba vágó politikai, gazdasági problémákhoz. Nos, *Vitányi Iván* azt írta egy helyen: „Nem az az igazi kérdés, mennyi pénz kell a kultúrára, hanem sokkal inkább az, mennyi kulturáltság szükséges a gazdaság hathatós működtetéséhez”. Egyáltalán az érdemi demokrácia irányába ható reformfolyamatok meggyőző, etikus végigviteléhez — folytathatnánk az előbbi dilemmát. A választ mindnyájan tudjuk: A mostaninál jóval több. Ami viszont azt jelenti: a kultúra szférája korántsem fölöttünk, netán alattunk helyezkedik el. És nemcsak a tudományokra, a művészetekre és a nevelésre vonatkozik. Hanem ott van környezetünk legtöbb tárgyában, s elsősorban ott van bennünk. Érzékenységünkben, gondolkodásunkban, cselekedeteinkben és választásainkban.

Akik az utóbbi idők hazai tüntetésein fegyelmezetten, méltósággal viselkedtek, nem csupán politikai hozzáállásból vizsgáltak. Kulturáltságból is. Megszaporodott pártjaink küzdelmeit viszont alkalmként az erőszakosság, az erkölcsi zsarolás jellemzi. Ez is kulturáltságunkat minősíti. Lám, igazában a képhétségéről szeretnék szólni, ám alig-alig tudok elszakadni az aktuális eseményektől. Igaz, mások is így vannak ezzel. Nemrégiben *Makovecz Imre* és *Melocco Miklós* járt Szegeden, hogy elveikről, művészetükről valljanak a Royal kávéházban. De majdhogynem politizálás lett ebből is. Szó, ami szó: a politika bűvkörében élünk valamennyien.

Nem csoda, hogy estéről estére ott ültünk és ott ülünk a tévé képernyője előtt, s kíváncsian várjuk a legújabb híreket. A karácsonyi hetekben még Romániára figyeltünk, mostanra ellenben a szovjet fejlemények léptek előtérbe. Hiába tudjuk, hogy egy prágai tömeggyűlés lényegében ugyanolyan, mint egy bakui, ám látványosságunk így sem csökken. Kíváncsiak vagyunk a részletekre, a karakterisztikus vonásokra is. Közben azt gondolom: érdekes dolog ez a sóvárgó képhétség. Volt idő, egé-

Dömötör Mihály reprodukciója

KOVÁTS ALBERT: FEKETE ÜBÜ

szen a hatvanas évekig, amikor leginkább az élő vagy nyomtatott szavakba kapaszkodtunk. Aztán a televízió, a videó elterjedésével hozzánk is begyűrűzött a csillapíthatatlan látványéhség. Ne gondoljuk azonban, hogy e társadalmi, szociológiai jelenségek ugyanaz a tartalma most is, mint az elmúlt évtizedekben. Ekkoiban főként a való élet gondjaitól való elrugaszkodás, a kikapcsolódást szolgálták a képsorok. Manapság viszont felértékelődött a pozíciójuk. Az igazság kizárólagos szószólóivá léptek elő. Mindaddig nem hittük el a romániai diktátorok halálhírét, amíg nem láthattuk őket saját szemünkkel.

Mindenesetre ki hitte volna, hogy egyszer majd élben is átélhetjük a „Feltámadott a tenger, a népek tengere...” költői vízióját? Pedig a kamerák nem csapnak be bennünket. Néhány hete még békés felvonulokat észleltünk a berlini utcákon, ahol a napokban már zúztak, törtek a rettegett belügyi szervek palotájánál. Majd felvillant a miniszterelnök képe, amint épp szónokolt. Tényleg eltűnődtek-e már azok, lényegében mi maradt meg tudatunkban az elmúlt esztendő politikai hírzuhatagából? Elsősorban a felvonulások, a tanácskozások látványa, nem beszélve a vezető politikusokról. Akiknek az arcvonásait már-már jobban ismerjük, mint saját gyermekeinkét. Úgyhogy e megszabású politikai földmozgás amolyan nagytakarítást végzett elménkben. Hol vannak már tanulságos, érdekes „polgári” élményeink? Helyettük immár csak fejeket és tömegeket látunk. Ez maradt meg bennünk. Amivel azért jócskán elszegényedtünk, kiüresedtünk.

Persze vizsgáztatás megnevezhetjük Kováts Albert kitűnő Fekete Übűjét. Ezt a sötét, arc nélküli és kitüntetésekkel teliaggatott démont. Akit többszörösen is behelyettesíthetünk. Mert, hál' istennek, legalább megértük a démonok alkonyát.

SZUROMI PÁL

Réggel a tengerből egyenesen a kőfejtőbe hajtották őket. A kegyetlenkedés esztelen láncja nem szakadt meg: a fegyencek sziklatömböket emeltek vérző, kisebesedett vállukra és mint az árnyak, szédelegve vándoroltak a síkos ösvényen a dombtetőre: ha valaki megbotlott, elesett a mögötte álló is, a sor megbomlott, a hátsók lökdösték az előttük menőket, az első a hátsókat poconkondiázták. A dombtetőn mindenki ledobta a terhét, letámolygott a meredek lejtőn, felpakolt és ismét nekivágott a dombnak. Amikor minden követ felhordtak a tetőre, fordult a kerék: most főntől cipelték a sziklákat a katlanba. A merőben feleslegesen végzett munka tudata a vállukat perzselő kőveknél is rosszabb volt, jobban gyötörte a lelküket, mint a testüket...

Az idézettek nem a récski kőfejtőről szólnak, nem is az orosz büntetőtáborok poklából való, miként a román dunai csatorna-építkezésekről sem tudósítanak, mert a helyszín ezúttal a jugoszláv börtönszigetek egyike. Noha Kelet-Európa kísérletiesen megegyezik — húszszaggató szögcsodáival is. Branko Hofman szlovén író most megjelent könyve otthon is várt a nyomdafestékre, meg egy hasonló évtizedeckét nálunk is.

Börtönsziget az Adrián

Érthető, hiszen nem voltak divatban az ilyen leírások, csak a legutóbbi idoban jelenhettek meg. És még hallgatnak a csehek-szlovákok, csak a külföldi szamizdatban bűjt meg a kárpáti szörny népiptása, miként a bolgárok vörös cárijáról is szemérmesen hallgatnak. De tán nem is lehet elmondani azt a rettenetes sok szenvedést, amit térségünk népei évtizedek óta elhallgatni kényszerültek. Mintha csak ez a folyton táplált vérözön lenne életünk természetes kísérője, különösen, ha keresztúthoz érkezünk. A tavaly elhunyt Danilo Kis lehetne a megmondhatója, így írásai tanúsodnak, milyen essentialitással írtotta az embereket a sztálinizmus a Balkánon. Mintha csak rongybábák lennének, örülhettek, ha testi-lelki roncoként, de túlélték.

Amit A. Koestler megrázó könyvében leírt, az erre mifelénk tömegek köznapi életténye volt, a Visztulától az Adriáig. Ha apáink-anyáink tapasztalták is, a zsigereikben maradt, mégis átadták gyermekeiknek a

ki nem mondott szenvedést, így élünk ma. Ha köznapi kegyetlenségeink okát keresed, a hasadt lelkű, tört sorsú munkavégzők tömegét találod. Ez a könyv éppen a szlovénekről szól, de az olvasó folyton megegyező leírásokra vélekszik más népek légereiből. Hol voltak kegyetlenebbek a kápok, fortélyosabbak a kínzások — annyi év után egyre megy. Jugoszláv szomszédaink tén tovább szorították múltjuk rémtetteire a szemfödőt, de előbb-utóbb ez az elfojtás lehetetlenné válik. A történelemben nem lehetséges vég nélkül fölcsín tartani a látszatokat, mondta Bibó István a háború után.

Nem is jutoit szóhoz évtizedekig, a fanyalgó értelmiségi, még halála után is mennyit kellett várni a kiadással! Rákosiék gyűlölték, Kádárék nehezen viselték el az értelmest. Ebben a jugoszláv börtönben az örök külön élveztek az értelmiségi rabok sárba tiprását. Természetesen szigorú szerint értendő a szókép, mint Szolzsenyicin leírásaiból, Faludy beszámolóiból már tudhatjuk. Honnan

a diktatúrák eme célirányos gyűlölete? A másság miatt? De hiszen a zsarnokok maguk is részben vagy egészen szellemi emberek voltak! Amióta a könnyomtatást fölaltatták, mindegyiknek polcot megtöltő kötetei jelentek meg! Az értelmes ember valószínűsítően pusztá létevel ingerli a kirekesztőleg hatalmat. Nincs mit tennie, marad a mimikri, ami ha elég hosszú időn át gyakorolják, arcunkra nő.

Térségünk mai indulatai a tegnapi, azelőtti önkorlátozások diadalmas tagadásai. Vesélyessé éppen a mögöttük feszülő indulatok miatt válhatnak, melyeknek kész formaként kínálkozik a tegnapi tanított tömeges kegyetlenség, a gyűlölségek éles kései. Egy-egy diktatúra megtanítja népeit az emberirtás ízeire, s a többi már csak alkalom dolga. Hajdan volt jámbor eleink tán ránk sem ismernének, mert az ember már megint közel került, itt mifelénk is, a pusztítás veszélyes kísértéséhez.

Branko Hofman könyvének címe idézi a hasonló tárgyúakat: Réggel is sötét van. Ha az ember manapság szertenéz a világban, gyakran küzd ilyen érzéssel. Remélünk kell, hogy fölkel majd a Nap.

TRÁSER LÁSZLÓ